

ТАЦИТОВА

ГЕРМАНИЈА

ПРЕВЕО

ДР. ВЕСЕЛИН ЧАЈКАНОВИЋ,

ПРОФЕСОР УНИВЕРСИТЕТА.

(Прештампано из "Годишњице" XXXVI.)

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

БЕОГРАД

1927.

Германци су одувек били један од најугледнијих индоевропских народа. Због тога није без интереса проучити Тацитову Германију, најважнији стари спис за проучавање њихове прошлости. Ово у толико пре што ћемо у обичајима старих Германаца наћи велики број неочекиваних паралела за обичаје српског народа.

В. Ч.

КОМЕНТАР

Писац "Германије", Корнелије Тацит, рођен је око 55 у Интерамни (Умбрија), био је под Нервом конзул, и умро је око 120 године после Христа. Написао је "Разговор о беседницима", биографију свога таста Агриколе, "Германију", "Анале" и "Историје". Последња два дела обухватају римску историју од 14—96 године после Христа. Тацит је познат и као историчар и као стилиста. Његова дела немају, додуше, велику научну вредност (јер је Тацит често небрежљив, лаковеран,

пристрасан), али имају утолико већу књижевну вредност. Композиција њихова изврсна је; Тацит је одличан психолог; он је, како лепо каже један немачки научник, рођен не само за историчара, већ и за трагичног песника. Стил му је отмен, али Тацит има ману што тежи да пише оригинално и друкчије него остали свет, и што претерано тражи необичне изразе, и звучне, узбудљиве фигуре. Стилистичких некоректности има доста. Таква је одмах прва реченица у "Германији": "Германија... граничи се према Рецији и Панонији рекама Рајном и Дунавом; од Сарматије и Дакије одвајају је узајамни страх и планине".

У "Германији" имамо кратак етнографско-географски опис земље у којој су становали Германци, израђен не на основу сопствених испитивања, већ према ранијим изворима, каквих је било доста (Посидоније, Плиније, и др.). Опис је донекле идеализиран; Тацит говори са извесном топлином о природном, идиличном животу германских племена. Он је ту под утицајем киничких теорија о опасностима врло високе културе.

Српски превод начињен је према Волфовом тексту (Leipzig, Teubner, 1915), са извесним минималним корекцијама из Гудемановог издања (Berlin, Weidmann, 1916).

Германија је већ једном преведена у нас ("Корнелија Тацита Мања дјела: Разговор о говорницима, Агрикола, Германија", превео, увод написао, биљешке додао Миливој Шрепел. Загреб, наклада Матице Хрватске, 1889).

*

ТАЦИТОВА ГЕРМАНИЈА

1.

Германија, узета у најширем смислу ове речи, граничи се, према Рецији и Панонији, рекама Рајном и Дунавом; од Сарматије и Дакије одвајају је узајамни страх и планине. Осталу границу чини Океан, који тече око великих полуострва и огромних острва; на овима живе племена и владају краљеви о којима до скоро нисмо знали ништа, и познали смо их тек за време прошлога рата. Рајна извире на неприступачном, стрмом врху рецијских Алпа, па онда полако савија на запад и улива се у северни Океан. Дунав извире на лаганим, благим падинама планине Абнобе, пролази кроз многе народе, и најзад се, на шест рукава, пробија у Црно Море, а седми рукав губи се у барама.

1,1 ид. "Германија... у најширем смислу" обухвата отприлике данашњу Немачку, са Ческом и једним делом Аустрије и Пољске, али без Горње и Доње Германије (римске провинције на левој обали Рајне) и такозване декуматске покрајине (*agri decumates*). Реција и Панонија су римске провинције: прва између Боденског језера, Дунава и Ина, друга на десној обали Дунава, између Беча и Саве (главне вароши у њој Сисциум—Сисак и Сирмиум—Митровица). Сарматском су Римљани називали источну Европу (од Висле и Карпата на исток). Дакија се углавном поклапа са данашњом Румунијом.

1.4. планине су Карпати са огранцима.

1.5. На Птоlemeјевој карти (II век после Христа) Северно и Балтичко Море нису одвојени, него се обадва рачунају у Океан (источни део тога Океана назива Тацит *mare Suebicum*).

1.6. У "огромна острва" рачунао је Тацит и Скандинавију, за коју се све до XI века мислило да је острво.

1, 8. Тацит мисли на експедицију Друзову (12—9 пре Христа), Тиберијеву (5 после Христа), и Германикову (16 после Христа).

1, 13. Абноба је данашњи Шварцвалд. На питање где је извор Дунава, давали су стари географи различите одговоре; ствар, уосталом, ни данас није сасвим јасна, јер вода из "извора Дунава" у Донауешингену не тече даље самостално, већ се улива (подземним каналом) у реку Бригах.— Име Дунав позајмљено је од (иранских) Сармата ('дану' у иранском значи река, упор. Дон). У последње време даје се објашњење из румунског језика.

2.

Што се тиче Германаца, ја мислим да су они староседеоци, и да ни у ком случају нису помешани са досељеницима и странцима. Сасвим разумљиво, јер племена која су мењала место

становања, долазила би не с копна већ с мора, а међутим у бескрајни, и тако рећи непријатељски Океан ретко наилазе лађе из нашег краја света. Ко би, уосталом — да и не говоримо о опасностима у страшном, непознатом мору — оставио Азију, или Африку, или Италију, па дошао у Германију, земљу са суровим поднебљем, ружну, пусту и жалосну за свакога коме није отаџбина ?

У старинским својим песмама — а то је код њих једина историска традиција — славе Германци бога Туистона, рођеног од Земље. Он је имао сина Мана, који је предак и оснивач германског народа. За Мана кажу да је имао три сина, по чијим су именима они што су најближе Океану названи Ингевонима, они у средини Херминонима, а остали Истевонима. Неки опет (јер о сасвим великој старини говори сваки како хоће) тврде да је Ман имао више синова, и да, због тога, има и различитих народа, као што су Марси, Гамбривији, Свеби, Вандилији, а то су, кажу они, права, старинска имена. Само име Германија ново је и употребљава се од пре кратког времена. Оно племе које је прво прешло Рајну и протерало Гале, и које се сада зове Тунгрима, названо је онда Германцима. И тако је, мало по мало, име једнога племена прешло на цео народ: најпре је то страшно име означавало само победнике, доцније су се њиме почели називати и свиостали.

2, 1 идд. Прапостојбина Германаца (тј. земља у којој су Германци формирани као засебан народ) јесте приморје Северног и Балтичког Мора (отприлике до Висле). Отуда су се они ширили на север и на југ. Што се тиче њине етнографске чистоте, ту много боље од Тацита резонује Сенека (Диал. 12,7): "Тешко да ће се наћи и једна земља чији су становници аутоктони. Све је то измешано и једно на друго накалемљено. Једни су одлазили, а други долазили". Упор. и доле уз гл. 4. На западу Германце није било лако разликовати од Гала (писци старији од Цезара уопште их нису разликовали), а на истоку од Словена.

2, 6. *adversus Oceanus* ноже се схватити и као "онострани Океан", тј. Океан који припада другоме свету. Италија и цео средоземни свет је *orbis noster*, а крајњи запад и север су *orbis alius, alter*.

2, 9. Азија и Африка (данашња Тунизија) биле су у Тацитово време напредне и богате. У Тунизији било је преко пет милиона становника (данас нема ни два милиона).

2, 15. Име Туисто је етимолошки сродно са нем. *Zwei, Zwist*, енгл. *two*, и означава неко биће са два пола — биће које је било и човек и жена у исти мах. — Ман је сродно са грч. мимнеско 'мислим', лат. *memini*, нем. *Mann* — дакле: прво биће које је почело мислити.

2, 17. Тројство у трећој генерацији имамо и код Грка: 1. Уран, 2. Кронос, 3. Зевс, Посидон, Плутон.

2, 18. ид Ова подела обухвата углавном само западне Германце. Етимологија особених имена није јасна. Из тога што сва три почињу самогласником (алитерација!) закључује се да су узета из народних песама.

2. 28. О имену Германаца постављено је досад неколико етимологија (нпр. = "суседи", или "они који кличу" — јер је "клицање" за Германце врло карактеристично — итд.), али ни једна није сигурна. Да име једног племена може постати именом целога народа, ствар је позната и иначе, упор. нпр. име *Hellenes* (према *Hellas* у Тесалији); *Graeci* су најпре били само једно мало племе у Епиру; *Allemands* су прво битно племе Алемани; Французи су најпре били племе Франци; Русима се најпре називало племе које је, у IX веку, покорило Словене, итд. У Финској Немце зову Саксонцима.

3.

Причају да је у германске земље долазио и Херкул. О њему Германци, кад полазе у борбу, певају песме, у којима га славе да је јунак над јунацима. Оваквим песмама, чије певање називају бардитус, одушевљавају се они за борбу; а по разлегању песме погађају како ће та борба да испадне. Тим певањем плаше они и непријатеље и себе: изгледа да то и не певају људи, него сам бог јунаштва. Нарочито још удешавају да буде дивље и некако изломљено: при певању држе они штит пред устима, па им тако глас, кад се одбије, постаје пунији и страшнији. Неки мисле да је и Одисеј, на оним својим дугим и фантастичним лутањима, дошао у германски Океан и посетио германске земље, па да је ту, на обали Рајне, основао Асцибургџум, град који и данас постоји, и дао му име; кажу да је раније нађен чак и Одисејев жртвеник, на коме је он исписао име свога оца Лаерта, и да се, на граници Германије и Реције, и сада још налазе неки споменици и гробови са грчким

натписима. Ја немам намере ни да ово докажујем ни да побијам: нека то читалац, по свом нахођењу, верује или не верује.

3. 2. По једној грчкој традицији, Херкул је посетио север (Хипербореје) кад је ишао по хесперидске јабуке.
- 3, 5. Бардитус или баритус преводи се са *Bartgesang* или *Schildgesang* (према ст. норд. *bardhi* "штит").
- 3, 14. По тумачењу тз. пергамске школе лутања Одисејева дешавала су се не у "унутрашњем" (= Средоземном), већ у "спољашњем" мору — дакле у Океану.
3. 20. Грчком азбуком служили су се Гали; по овом Тацитовом месту изгледа да је она била позната и у западним крајевима Германије (њу су могли донети грчки трговци који су у Германију долазили ради куповине ћилибара).

4.

И ја мислим, као и неки други писци, да се германска племена нису мешала са туђинцима нити се женила од њих; према томе цео германски народ остао је чист, непомешан, и наличи само на себе. Отуда сви Германци, и ако их је толико много, имају исти спољашњи изглед; пркосне, плаве очи, риђу косу, огромно тело, способно само за напад. За рад и за штрапаце нису способни, а најтеже још подносе жеђ и врућину; на хладноћу и на глад научила их је, међутим, сурова клима и сиромаштво.

4. 4. Из антрополошког материјала могло се је утврдити да је некадашње становништво Германије било састављено из разних народа: у свима временима било је долихокефала, месокефала, брахицефала. Упор. и горе, уз 2,1 идд.
- 4, 7. Да су Германци били крупни људи види се и из преосталих скелета, чија висина достиже до 1.95 метра. И данас се Мекленбуржани и Фризи сматрају за највеће људе на свету. И Келти су били крупни. Цезар прича да су се Германци ругали малом стасу римских војника. Плутарх упоређује Германце са гигантима који бацају стене и чупају дрва из корена.
- 4, 7. "пркосне плаве очи, риђа коса, огромно тело" — такав је изгледа, био тип најстаријих Индоевропљана уопште. За људе из једног индијског племена на Гангесу могли су стари писци још да тврде да су "огромног тела, већи него остали свет, риђе косе, плавих очију, пркосног гласа"... Данас јужни индоевропски народи имају сасвим промењени тип.
- 4, 7. Германци су понекад и бојадисали косу (нарочитим сапуном, начињеним од лоја, пепела, и извесних биљних састојака), да би била што отвореније риђа, и то нарочито пред борбу. Бог громовник, Донар или Тор, заштитник Германаца, замишљан је са ватреном риђом брадом (тако наш народ замишља и Светог Илију, који је, по својим карактерним особинама, налик на Донара).

5.

Земља нема свуда један исти изглед, али је, углавном, сва покривена или непроходним шумама или гадним баруштинама. Крајеви према Галији влажнији су, а према Норикуму и Панонији ветровитији. Германија је доста плодна, и у њој успева воће; стоке има доста, али је неугледна. Чак ни крупна стока не изгледа лепо и нема лепе рогове. Германци гледају да је имају што више; то им је, уосталом, једино и најмилије богатство. Сребра и злата — да ли на срећу или несрећу? — богови им нису дали. При свем том, није немогуће да у Германији има и златних и сребрних руда — али ко се још за то интересовао? Нико од Германаца не сматра за неку нарочиту срећу да има злата и сребра и да се њим служи. Код њих се често може видети како се сребрни судови, које су њихови посланици и кнежеви добили на поклон, исто онако мало цене као и земљани. Додуше, они који живе поред границе, заволели су, тргујући, злато и сребро, и знају и траже извесне врсте нашег новца; а они у унутрашњости тргују, просто и по старински, разменом. Најрадије примају старе, познате новце, серате и бигате. Сребро примају радије него злато, не зато што би га нарочито волели, већ што се њиме могу лакше куповати свакојаке беспослице.

5, 2. Најпознатије германске шуме биле су Херцинска шума (в. о њој уз гл. 28), Абноба (= Шварцвалд), Басенис (= Харц), Теутобуршка шума, Цезија (у Вестфалији). Колико је Германија била богата шумом, доказ су и данашња имена места на — wald, — loh, — rode и др.

5, 4. Тацитова примедба тачна је. Западна Германија имала је врло много воденог талоба због близине мора, због многих бара, и због богатства у шумама. Још писци IX и X века туже се на непрекидну кишу и честе провале облака.

5, 5. Земљорадња код Германаца, још у најстаријим временима, била је врло развијена (германски плуг бољи од римског). Природна ствар, јер је становника било много (извесно бар 5—6 милиона), а земље за обделавање (упркос Тацит. Герм. гл. 26) релативно мало.

5, 5. У свима кодексима стоји *frugiferatum arborum impatiens* ("у њој не успева воће"). Трос и Халм су *impatiens* поправили у *patiens*, и ту поправку прихватила је већина издавача (тако је и у нашем преводу). Разлози су ови: 1) пољопривреда у Германаца била је (како се у последње време све више утврђује) врло развијена, и у њој је извесно било и воћа, нпр. јабука (Ноорс је утврдио да су Германци имали нарочиту своју врсту јабуке, још пре но што су дошли у додир с Римљанима); 2) један негативан израз какав је *impatiens*, био би доста чудан између израза *satis ferax* ("доста плодна"), и *resorum fecunda* ("богата стоком"); 3) кад би овде стајало *impatiens*, не би имало никаква сиисла оно што Тацит каже у 26. глави да Германци из лености или небрижљивости нису подизали воћњаке. — В. и уз гл. 10.

5, 6 ид. У околини Рида (Горња Аустрија) има и данас говеда чија висина не прелази један метар. У преисторијском тресету код Шусенрида нађен је леш једне краве која није већа од великог пса, и која има врло мале рогове.

5, 7. Што Германци више полагају на број, а мање на квалитет стоке, неће нас изненадити кад се сетимо да је стока, и код њих и код свих примитивних народа уопште, употребљавана за размену (упор. лат. *pecus-pecunia*, нем. *Schatz* и наше скот— речи етимолошки сродне, па онда нашу реч благо која значи и стоку и новац, итд. Црногорци "клање стоке зову.... трговина, па и кажу: заклао сам толико трговине, а неки кажу имање" Медаковић Жив. и Об. 142), дакле као новац, и онда је сваки тежио да је има што више. Исти је случај и код Црногораца, в. Медаковић, 152.

5, 11. Злато и сребро систематски се истражује у Германији отприлике од IX века. Али још у старом веку експлоатисана је сребрна руда у доњем току Лана, као што каже, у једном свом доцнијем делу (Анали 11, 20, 11) и сам Тацит.

5, 15. Цезар спомиње да су Германци на гозбама пили из рогова окованих сребром.

5, 18. Трговање на граници било је, за Германце, отежано (упор. гл. 41); римски трговци, међутим, имали су пуну слободу кретања. Немачка реч *kaufen* постала је од лат. *saurophagi*. Римљани су из Германије увозили највише скупоцене коже, гушчије перје, женску косу, ћилибар, зверове за арену, робове.

5, 20. Серати су "изрецкани" новци, а на бигатима била је престављена Победа (или Дијана) како се вози у двоколицама (*biga*). И једни и други новци су из времена републике (крај другог и почетак првог века пре Христа). — Старе новце волели су више зато што су они били солиднији (већи проценат драгог метала). — Немци кују своје новце тек од франачког времена.

6.

И гвожђа нема богзна колико, а то се види већ и по германском оружју. Ретко ко да има мач или повеће копље; обично носе кратко копље, које се њиховим језиком зове *фрамеа*. Врх у *фрамеа* обложен је гвожђем малим и танким, али тако оштрим и згодним да се оружје може употребити и у борби прса у прса, и издалека — како кад затреба. Коњаници имају само штит и *фрамеу*, а пешаци носе још и повише копаља, која, како су голи или у лаком огртачу, бацају необично далеко. Оружје им није скупочено и наметљиво; једино што штитове шарају одабраним бојама. Мало њих имају панцир, а шлем, од гвожђа или од коже, не носи готово нико. Коњи се не одликују ни лепотом ни брзином, па онда Германци их не уче, као што се то код нас ради, да праве кружна кретања, него их или терају право напред, или окрећу само у једном правцу, и то десно, и том приликом сви су врло лепо поравнати. Уопште узевши, снага Германаца углавном је у пешадији; због тога воде борбу помешани, а пешаци су тако брзи и извежбани да се могу борити уз коњанике. Такви пешаци — све младићи, одабрани из целе војске — стоје испред борбеног реда. Њихов број одређен је — стотина

из сваке жупе, и по томе броју добили су и име: најпре је реч стотина означавала само број, доцније је постала име и значила је одликовање. Борбени поредак има облик клина. Бежање, ако се борац опет врати и продужи борбу, не сматра се за кукавичлук, већ за лукавство. Лешеве палих другога извлаче из борбе чак и кад је опасност врло велика. Изгубити штит сматра се за врло велику срамоту: такав несрећник не сме присуствовати приношењу жртве, нити га примају на збор; многи такви од стида су се обесили.

6. 1. Код Гала, напротив, било је гвожђе у општој употреби још од IV века пре Христа (латенска култура!), и они су знали да га врло лепо израђују (први ковачи у Риму били су из Галије?). Од Гала научили су се ковању и Германци, бар још од IV века пре Христа.
- 6, 4. Реч за фремеу преводe латински писци час са "копље", а час са "мач".
- 6, 11. Напротив, Гали су много полагали на скупоцено и лепо оружје.
- 6, 12. По једном тумачењу, ови разно обојени штитови били су претече средњевековних грбова. В. и уз гл, 7, 11.
- 6, 13. У латинском: *cassis* и *galea*. При превођењу ("шлем од гвожђа" и "шлем од коже") држао сам се објашњења *Isid. Orig.* 18, 14,1 (које, додуше, за многе случајеве не важи)
- 6, 8. Због тога су германски коњаници (као што се могло утврдити из остатака у гробницама меровиншког времена) носили само једну мамузу, и то на левој ноzi.
- 6, 22. Цезар прича да су се пешаци германског краља Ариовиста борили уз коњанике, и да су се држали коњма за гриве, и тако упоредо с њима трчали.
- 6, 28. Тај германски "клин" имао је исти облик као и македонска фаланга (и личио на слово Δ); војници римски (и германски?) називали су га "свињском главом" (*caput porcinum*). Сличан строј имали су Индијанци, Грци, Трачани, Скићани.
- 6, 29. За бегство из борбе кажњавали су Римљани смрћу (на крсту). Овде Тацит свакако мисли не на бегство из кукавичлука, већ на "тактичко повлачење".
6. 32. Исто као и код Грка и Римљана. Кад је Епаминонда, тешко рањен, изнесен из борбе, одмах је запитао да ли му је сачуван штит. Спартанка говори сину, испраћајући га у рат: "С њим, или на њему" (т.ј. или да се врати са штитом, или да га — мртвог — донесу на њему).

7.

Кад бирају краљеве, гледају на порекло, а кад бирају војводе, на храброст. Краљеви нису неограничени и свемоћни, а војводе имају власт и углед више по добром примеру који дају — ако су одлучни, ако су прегаоци, ако предњаче свима—него по свом положају. На смрт, тамницу, па чак и на шибање могу осудити само свештеници, и то се не сматра као казна, ни као осуда војводина, већ као наредба самога бога, који се, по њиховом веровању, налази међу борцима. Из светих гајева узимају и носе са собом у борбу кипове и друге неке симболе. Што Германце нарочито гони да буду храбри, то је распоред њихове војске; њихов борбени ред није састављен како било, већ по фамилијама и сродницима. Одмах иза бораца су њихови драги, жене и деца, и отуда им се може чути кукање и плач. То су најдражи сведоци германског јунаштва; до њихове хвале највише је Германцима стало; кад су рањени, они иду мајкама и женама; ове се не плаше да им броје и прегледају ране, носе им у борби храну и храбре их.

7. 1. Германско краљевство постало је самостално, а не можда по оријенталском обрасцу. Краљеви су били судије и вође у рату. Краљевство се најпре јавило код источних племена (в. главе 43 и 44), тек доцније и код западних.
- 7, 2. У римској војсци дисциплина је била сасвим друкчија. За њу је карактеристична анегдота о Пизоновој строгости, о чему нам прича Сенека. Једнога рана изишла су из Пизоновог логора два војника у шетњу. У логор се после вратио само један. Како није могао да објасни где му је друг, посуамња се да је свог друга убио, и Пизон га осуди на смрт. Војника изведу изван логора, и таман да му одсеку главу, кад се одједном врати онај за кога се мислило да је убијен. Центурион заповеди да се обустави изршење казне, па онда сви, у највећем весељу, оду пред Пизона и кажу му у чему је ствар. Пизон нареди да их обојицу убију, а са њима и центуриона: првога зато што је осуђен на смрт, другога зато што је дао повода да се његов друг осуди, а центуриона зато што није извршио заповест.

7, 7. Шибане је била честа казна у римској војсци. Тацит прича да су једном центуриону у Панонији војници дали надимак "cedo alteram", зато што је, кад би се при шибану изломио један штап, затражио други и са тим другим продужио шибане.

7, 10. Да бог — заштитник чак и лично учествује у борби, то је мотив добро познат у епу и легендама и грчким (нпр. богови у Омира), и римским (Диоскури код Регилског језера), и византијским (Свети Димитрије Солунски). Наш народ замишља да у борбама учествују и наши преци, који нас помажу (отуда обичај "клицања мртвих").

7, 11. Кипови (effigies) су представљали разне божанске животиње (вук је животиња Воданова; медвед припада Донару; ован или орао Тиру; бик и вепар Фреиру и Фреји, итд) По једном објашњењу, те слике биле су претече средњевековних грбова, в. и уз гл. 6, 12.

7, 12. Међу симболима ваља споменути Тиров мач, Воданово копље, Донаров двојни чекић.

7, 15 ид. Цивилис је, за време батавског устанка, наређивао, пред борбу, да се позади борбеног реда поставе његова мајка и сестре, па онда жене и мала деца његових војника.

7, 20. Код примитивних народа жене су те које бају од болести и превијају ране.

7. 21. И код Црногораца, ако се рат протегне више од 5—6 дана, "свака жена мора своје домаћину носити рану, а и набављати џебану; ако ли која изостане, та свога мужа не смије дома чекати" (Медаковић, Живот и обичаји Црногораца, 93).

8.

Често се, кажу, десило, да су војску која се у борби поколебала и била већ ту да се разбегне, охрабриле и задржале жене, својим неодољивим молбама, показивањем дојака, приговорима да им предстоји ропство. Германец се највише плаши да му жена не буде заробљена; због тога су најпокорнија она германска племена којима се за таоца узме и по каква отмена девојка. Германци држе да у жени има нечег божанског, пророчанског, због тога иду за њиховим саветима и слушају њихове речи. Видели смо и сами како су, за владе покојног Веспасијана, многа племена сматрала, дуго година, Веледу за богињу; исто тако обожавали су и Албруну и многе друге жене, и то не из ласкања, или тек колико да их прогласе за богиње.

8. 1 идд. Плутарх, у биографији Маријевој (гл. 19 и 27) описао је неколико драмских момената из борбе код Акве Секстије. Германци су се, у једном тренутку, почели повлачити ка својем логору, али тада "изиђоше пред њих жене наоружане мачевима и секирама и, подижући бесомучну вику, устремише се и на оне који су бежали, и на оне који су гонили — на оне зато што су издајници, на ове зато што су непријатељи... Оне су отимале Римљанима штитове, ударале на голе сабље, и неустрашимо су гинуле и бивале сечене на парчад"...

8, 4. Откривање дојака има првобитно магички циљ. Тај покрет практикује се код многих примитивних народа, па и код нашег, упор. нпр. Вук, Песме 2, 71, 79 идд: "А стаде га заклињати мајка... Немој, Марко, моје чедо драго! Мајка вади дојке из недара: Не убила т' рана материна, Немој данас крви учинити"... В. и мој чланак "Obiectus rectorum", у Прилозима за Књижевност, Језик, Историју и Фолклор б, 1926.

8, 8. Тако је радио Август, јер се уверио да Германци не воде много рачуна о мушким таоцима које дају Римљанима.

8. 13. Велета је била из племена Бруктера, и прочула се по томе што је, како се причало, прорекла пропаст римских легиона. Она је, заједно са Цивилисом, била душа устанка. Становала је у једној високој кули, поред реке Липе; ту је примала само једног свог рођака, који јој је доносио питања, и враћао одговоре. Кад се устаницима окренула срећа, Велета је остављена (или чак издана Римљанима?).

9

Од богова највише славе Меркура, коме, у извесне дане, приносе чак и људе на жртву; Херкулу и Марсу кољу жртвене животиње. Један део Свеба приноси жртве и Изиди. Откуда је и како дошао овај туђински култ, нисам могао да сазнам; из тога што богињине статуе налаче на либурну, види се једино то да је култ дошао са стране. Германци не затварају богове међу зидове, и не праве

кипове у људском облику, јер држе да се то не слаже са величанством богова; они им посвећују лугове и гајеве, и именом божјим називају оно несхватљиво што се може осетити само у молитви.

9. 1 идд. Меркур је римско име за германског Водана или Одина, бога рата и доњег света; Херкул је (у овом случају) бог-громовник, Донар или Тор; Марс је старински ратни бог Цију или Тир. Њима су, у недељи, посвећени среда (енгл. Wednesday, "Воданов дан" Mercredi), четвртак (Donnerstag), уторак (енгл. Tuesday, Mardi).

9, 2. Ти "извесни дани", у које су Водану приношене жртве, падали су по свој прилици у позну јесен (они можда одговарају нашим Мратинцима).

9, 2 ид. Људске жртве биле су познате свима народима. Такве жртве приносили су и наши преци; у успоменама и супституцијама сачувале су се оне до данашњег дана ("Зидање Скадра на Бојани"; "Ђакон Стефан и два анђела";

клање курбана у темељ, итд. В. С. Тројановић, у Етн. Зборн. С. К. Акад. 17, стр. 100 идд).

9, 3. Најчешће жртвоване животиње код Грка и Римљана биле су свиња, овца, говече. Исти је случај свакако и код Германаца. Понеке животиње не приносе се никада на жртву (нпр. дивљач и, у извесним култовима, рибе). Немачка реч Ungeziefel од речи до речи значи "животиња која се не може приносити на жртву".

9, 4. Изида, жена Озирисова, мајка Хорусова, била је највеће женско божанство у Мисиру; отуда се њен култ раширио по целом римском царству. О Изидином празнику (7 марта) возили су, кроз римске улице, њен кип, који је стајао иа колима у облику лађе. Тацит је, по свој прилици, имао у виду какво германско божанство, чији је атрибут такође лађа.

9, 6. Либурна је врло лака лађа; зове се тако по чувеним гусарима Либурњанима (далматинска обала) који су се њоме служили. Од Цезаровог времена узели су је Римљани у своју ратну флоту, и ту се показала као врло практична (у битки код Акције такве лађе одржале су победу над великим, гломазним Клеопатриним лађама).

9. 8. Германци су ипак имали, покаткад, примитивне храмове; један такав спомиње сам Тацит у Аналима 1, 81.

10.

Ретко се који народ толико интересује за знамења и гатања колико Германци. Начин на који они гатају, врло је прост. Гранчицу каквог плодносног дрвета исеку на мале штапиће, обележе сваки штапић нарочитим знаком, па их онда насумице изруче по белом платну. После тога свештеник (ако је ствар јавна), односно домаћин куће (ако је ствар приватна), изговори молитву, па онда подигне очи небу, извуче три штапића, и гата према знацима на њима. Ако је знамење неповољно, не предузима се, тога дана, никакво више гатање по тој ствари; ако је повољно, гата се поново, да би се знамење посведочило. Гатање по гласовима и лету тица познато је и Римљанима и Германцима; само Германци, међутим, гатају и по коњма. У гајевима и луговима, које сам споменуо, чува свако племе беле коње, које људи не употребљују ни за шта; те коње прежу у света кола, па онда свештеник, или краљ, или какав старешина, иду за њима и пазе како ће да ржу и бију копитама. Ни у једно гатање не верују толико колико у ово, и то не само и прост народ и господа, него и свештеници. Свештеници себе сматрају само за слуге богова, а свете коње за њихове поверенике. Има још једна врста гатања, кад треба да се дозна за исход великих ратова. Из онога племена са којим се води рат, добави се, по коју било цену, какав заробљеник и он се пусти да са извесним одабраним домородцем подели мегдан. На мегдану бије се сваки својим оружјем. Према томе који је од њих победио, гата се о исходу целога рата.

10. 1 ид. Код Римљана, напротив, званичан. систем гатања (који су Римљани у главном примили од Етрураца) био је јако компликован.

10, 3. "Плодносно дрво" неки (нарочито они који мисле да у гл. 5 треба читати impatiens, в. уз 5,5) сматрају за букву.

10, 5. Ове "нарочите знаке" сматрају неки испитивачи (нпр. Гудеман, у свом издању Германије од 1916) за руне (најстарију германску азбуку на којој имамо споменика још од III—IV века после Христа, и која је, може бити, постала према латинској), али доказа зато нема никаквих (напротив, зна

се да су руне употребљаване, доцније, само у врачањима а никад и у гатањима, као што је овде код Тацита).

10, 14. Гатање по тицама (по гласу и лету њиховом) познато је свима народима старога века (упор. и наше тице злослутнице: гаврана, ћука, итд.). — Да коњи могу предсказивати будућност, веровали су и Грци и Персијанци, и Словени. У српској народној песми "Смрт Краљевића Марка" предсказује Шарац смрт своме господару, в. Вук, Песме 2, 73, 5 илд.

10, 16. Белци су сматрани за свете животиње и код Персијанаца и Римљана; Кастор и Полукс увек јашу на белим коњма, итд.

10, 20. Рзање (као и код човека кијање) сматра се уопште као добро знамење.

10, 22. Код Римљана су често баш свештеници-гатари били ти који су најмање веровали у своју вештину, упор. Cic. Div. 2,51.

11.

О мање важним стварима решавају старешине договорно, о стварима од веће важности решавају сви; међутим и у оним случајевима кад има да да последњу реч цело племе, поразговарају се прво старешине између себе. Скупштина — ако се не деси што непредвиђено и неочекивано — састаје се у одређене дане, и то кад је младина или пун месец, јер држе да је, за скупштински рад, најсрећнији почетак у те дане. Германци не рачунају време по данима, већ по ноћима. Према ноћима рачунајући заказују састанке и одређују рокове; дан је, тако рећи, само пратилац ноћи. Њихова одвећ велика слобода има ту незгуду што на скупштину не долазе никад у исто време, онако како им је наређено, и тако се проводе у нераду и сачекивању по два три дана. На скупштину долазе под оружјем, и седају где је коме воља. Свештеници имају дужност да одржавају ред, макар и силом. Кад они нареде, морају да заћуте сви, и тада узима реч краљ, или какав старешина, па онда говоре они који се одликују својим годинама, или отменим пореклом, или ратном славом, или беседничким даром. Сваки гледа да своје мишљење одбрани разлосима, а не угледом и положајем који ужива. Ако им се какав предлог не свиди, они га одбију жагором; ако им се допадне, они зазвекешу фремеама. Звекет оружја код њих најлепши је израз одобравања.

11, 1 илд. Стари германски назив за скупштину је Thing. У време Карла Великог састајала се она три пута. годишње; колико се пута састајала у Тацитово време, не зна се.

11, 7. Кад је Цезар (прича сам Цезар у свом Галском рату) запитао заробљенике због чега Ариовист није примио битку, одговорили су му ови да је код Германаца обичај да жене гатају да ли треба отпочети битку или не, "и сада су жене — казивали су заробљеници — рекле да Германци неће победити ако отпочну битку пре новог месеца". Сличне празноверице познате су и иначе. Спартанци се нису хтели кренути у помоћ Атињанима пре но што буде пун месец. Када се за време опсаде Сиракузе, помрачио месец, изјавио је звездар војводи Никији (који је имао намеру да се повуче) да не сме почети повлачење док не прође три пута по девет дана. Итд.

11,10. Индоевропски и семитски народи бројали су време по ноћима, због тога што је цела хронологија оријентисана према менама месеца (код Јевреја и Мухамеданаца и данас је тако). Дан се бројао од вечери до вечери. Упор. и нашу пословицу Вук 5870 "Старије је јутро од вечера." Енглези и данас време од четрнаест дана зову fortnight.

11, 17. Наоружани зато што су они у исто време били народна војска. Народ и војска било је онда једно исто, упор. нпр. лат. *populus* (народ) и *populari* (пустошити у војничком смислу); *quirites* (грађани) и *quiris* (копље), итд.

11, 22. Упор. шта, за Црногорце, каже Вук: "У Црној Гори рјечитост има врло велики значај. Један главар без ње није ништа. И најсиромашнији и најнезнатнији може се с помоћу рјечитости умијешати међу главаре, и цијела ће га нахија слушати" (Црна Гора и Бока Которска, 43).

12.

Скупштине могу бити и оптужени појединци, и може се за њих тражити смртна казна. Казна се одређује према кривици: издајнике и бегунце вешају о дрва; кукавице и слаботиње и разблуднике даве у блату и у бари, па их одозго притисну лесом. Разлог за овако различите казне овај је: злочине

треба, самом казном, показати целом свету, а пороке треба сакрити. У лакшим случајевима кажњава се кривац одузимањем извесног броја коња и говеда — према томе колика је кривица; од овога, један део даје се краљу или племену, а један део тужиоцу или његовој фамилији. На скупштини се бирају старешине, који имају да суде по жупама и селима. Сваки од њих добија по сто људи, који ће му у исто време бити и савет и одбрана.

12. 5. Дављење у блату као казна познато је било и Персијанцима, Картагињанима, Римљанима.

12. 8. У "лакше случајеве" спада и убиство, које се такође могло намирити.

12. 9. Казна одузимањем стокe предвиђена је и у грбаљском закону, §§ 8, 32, 34 (изд. Врчевић).

13.

Ни један посао, ни јаван ни приватан, не врши Германец друкчије него под оружјем; али оружје може носити само од оног тренутка када га цело племе прогласи за способног. У том случају или ко од старешина, или отац, или који сродник, пред целим збором, оките дотичног младића оружјем: то је за њихове младиће тога, то је њихово прво одликовање. Дотле су они припадали кући, а од сада припадају држави. За младиће из отмених кућа, за младиће чији оцеви имају нарочите заслуге, заинтересују се старешине још одмах у почетку, и тако бивају они одређени за пратиоце старијим, већ опробаним ратницима. Нико се не стиди тога што ће бити пратилац неког другог. И у овој служби има разних степена, које одређује старешина око кога су се скупили. Пратиоци се отимају да што више уђу у вољу старешине, а старешина се стара да има што више и што одличнијих пратилаца. Углед и моћ једног старешине зависи од броја и ваљаности младића који су око њега; у миру то му је дика, у рату заштита. И у своме племену и код суседа биће он само толико познат и славан колико буде имао пратилаца и колико они буду вредели. Таквим старешинама долазе посланства и шаљу се поклони. Често је сама њихова слава била довољна да отклони рат.

13. 2. Ношење оружја било је у обичају и код Грка (до Пизистратата), Келта, и код примитивних народа уопште. За наше претке упор. Вук Песме 2,78, 180: "Пријатељу, дубровачки краљу, Оваки је адет у Србаља: 'Прек' оружја пију мрко вино, Под оружјем и санак бораве". Упор. и 2, 67, 27, ид, и Јиречек, Staat 3, 25. Ношење оружја код нашег народа, чак је могло бити и обавезно, упор. Грбаљски Законик, тачка 44 (Вук Врч. Разни Чланци, Дубровник, 1891, стр. 34): "Сваки Грбљанин кад из куће крене и макар гдје пође без оружја из дома, да му се оружје прода и кнежина попије".

13. 2 идд. И код нашег народа сматра се да је младић постао човеком тек кад понесе оружје, упор. Грбаљски Законик § 71 (Врчевић). — Код Германаца оружје се почињало да носи још врло рано, можда још у петнаестој години.

14.

У борби, за старешину би било срамота да га ко надјуначи, а за његове пратиоце — да иза њега изостану; нарочито би било недостојно и за цео живот срамно изићи из борбе жив, а пустити старешину да погине. Њега бранити и чувати, њему приписивати своја јунаштва, најсветија је дужност. Старешине се боре за победу, а пратиоци за старешину. Ако племе из кога су утоне у дуг мир и нерад, многи од отмених младића драговољно иду у племена која тада воде какав било рат; то чине једно зато што мир, као такав, не могу да подносе, друго што ће, у опасностима, много лакше постати славни. Уосталом, ко има велики број пратилаца, једино их може издржавати када је рат и насиље. Пратиоци очекују да од свога старешине добију на поклон коња за мегдан и ону крваву, непобедну фрамеу. Место плате добијају они храну, која не мора бити богзна како одабрана, али мора бити обилата. Средства за овакав живот пружају ратови и пљачке. Много ћеш лакше наговорити Германаца да пође у рат и да се коље с непријатељем, него да оре земљу и да чека шта ће му донети летина. Чак је са његовог гледишта леност и кукавичлук добити знојем оно што се може добити крвљу.

14. 16. Коњ се тако често давао на поклон да је у неким германским језицима реч за "поклон" добила значење и речи "коњ", (Упор. и сличну промену значења код наших речи јабука и колач).
14, 14. Ратови и пљачке (bella et raptus) је идење "у чету". Том приликом краде се стока, храна, робови. "Пљачке преко границе не сматрају се нипошто за срамоту" (Caes. В. G. 6, 23).
14. 20 ид. Упор. Вук, Црна Гора и Бока Которска 70: "За учење заната Црногорци имају и дара и окретности, а могли би у томе и неке народе без сумње надмашити, али они хоће да буду само ратници и јунаци, и свако им је друго занимање испод њихова достојанства."

15.

Кад нема рата, онда обично иду у лов, али већином седе беспослени, и проводе време у спавању и једењу. Најбољи јунаци не раде ништа, а кућу и пенате и поље оставе женама, старцима, и слабијој чељади: док ови раде, они ленствују. Чудне су крајности у њиховој природи: једни и исти људи воле нерад, а мрзе мир. Обичај је да цело племе доноси старешини поклоне у стоци и плодовима; тиме му они указују поштовање, а у исто време помажу да подмири своје потребе. Нарочито им прави задовољство кад добију поклоне са стране; такве поклоне шаљу не само појединци, већ и читава племена. То су обично одабрани коњи, скупоцено оружје, токе, огрлице. У последње време научили смо их ми да примају и паре.

15. 1. Да су Гермаци страсни ловци види се и из њихових епова, митологије, приповедака. И данашњи Немци јако воле тај спорт.

15, 4. Пенати су кућни богови, па онда исто што и кућа, огњиште.

15, 4. Жене (а не људи) радиле су и пољске и све друге радове и код неких других Индоевропљаиа. Упор. и доскорашње стање ствари у неким крајевима нашег народа. Интересантан је каталог забрањених радова у Етнографском Зборнику 32, 375 (из Босне): "Србина је недостојан посао: копати (прије 40—50 година копале су само жене, а и данас је ријетко видити старијег, имућнијег и виђенијег домаћина да копа), прести и сваки женски посао радити (и ако се укоријенило, међу мушкима, плетиво чарапа), ватру ложити, воду носити, леб мијесити (осим чеснице), на руке полијевати, своје ноге и главу сам прати, чешљати се сам (него жене), око мале дјече ишта радити"... О Црногорки каже Медаковић (стр. 22): "Работна је Црногорка у дому; она готови, спрема по кући, шије, везе, плете, преде и ткаје. Иде на пазаре и носи тешка бремена уз велике стране на леђима; иде на воду, у млин, у дрва и за стоком". Вук о Црногоркама каже ово: "Осим својих женских послова, као да преду, тку, кувају, музу, итд, оне раде и највећи дио пољских и других послова, које иначе људи раде. Често се може видјети како се жене с тешкијем теретима вуку преко стијена и планина, а муж иде празан с пушком о рамену и чибуком у руци" (Црна Гора и Бока Которска 96). "Исте овакве послове ради жена и у другим нашим крајевима, па чак и у онима који се сматрају за најнапредније", Тих. Р. Ђорђевић, Наш народни живот 69 (поводом горе наведеног Вуковог описа).

15. 5. Нерад, једење и пијење, често је идеал примитивног човека. У вавилонском рају Утнапиштим "увек је беспослен и лежи на леђима"; отприлике исто тако живи се и у германској Валхали, и у причама о земљи дембелији, које су раширене по целом свету (в. код нас нпр. Кићине приче No 58 и 98). У нашој причи о "Усуду" други брат, који је рођен срећне ноћи и према томе може да живи како хоће, не налази ништа за боље него да "беспосличи, једе и пије".

16.

Позната је ствар да Германци не станују у варошима, па чак не воле ни збијена насеља. Сваки од њих станује одвојено и за свој рачун, тамо где је нашао какав леп извор, или поље, или шуму. Њихова села нису као наша, са збијеним зградама, наслоњеним једна на другу. Сваки има око куће ширину, или зато што се плаше пожара, или зато што не умеју друкчије да зидају. Они не знају за камен и циглу. За зидање употребљавају сиров, неурађен материјал, и ни мало их се не тиче да ли ће то бити лепо и укусно или не. Само по нека места на кући премажу, мало брижљивије, земљом, тако чистом и сјајном да изгледа као слика или орнаменат. Још имају обичај да праве земунице, на које натрапају много ђубрета. Ту се склањају од зиме, а то им је и остава за храну. Оваква склоништа, доиста, могу да заштите од љуте зиме; осим тога, ако дође непријатељ, он пустоши само оно што види, а оно што је сакривено и закопано не зна или неће да тражи.

16. 4. Упор. многобројна (данашња) имена места на -brunn, -brunnen, -born, -bronn, -bach, -feld, -wald, -au, -loh, -rode.

16, 8 ид. Све немачке речи које се односе на камен и циглу и уопште на зидање, латинског су порекла: Ziegel = tegula; Kalk = calx; Mörtel = mortarium; Mauer = murus; Keller = cella; Kammer = camera; Kloster = claustrum; Kerker = carcer; Strasse = stratum, итд.

16. 14. Трапови и земунице (Тацит је ово помешао заједно) познате су и другим старим народима (Трачанима, Скићанима, Јерменима и др). За њих знају и данашњи балкански народи.

17.

Од одела носе сви кабаницу, која је прикопчана копчом или, ако ове нема, трном; иначе, у кући проводе они по читаве дане око огњишта и поред ватре и без те кабанице. Само врло богати људи носе и праву хаљину, али она није широка као код Сармата и Парћана, него је тесна, и под њом се лепо разликује сваки део тела. Носе и коже, и то они који су ближе Рајни какве било, а они који су дубље у унутрашњости обраћају на њих већу пажњу, јер тамо нема трговаца који би уносили какву другу моду. Они пазе од какве ће зверке узети кожу, па је онда још опшију шареним кожицама неких животиња којих има на обалама далеког, непознатог Океана. И људи и жене облаче се подједнако, само што жене обично носе још и ланену горњу хаљину, коју нашарају пурпуром, али на њој нема рукава. И руке и мишице су голе, исто тако и горњи део груди.

17. 2. Копча (fibula) је један од најбоље познатих предмета из старог света. Њих је досада нађено веома много (нарочито по гробовима) и (како се њихов облик доста често мењао) оне имају особиту важност за хронолошка испитивања.

17, 5 ид. Реч је о панталонама, за које су знали и Келти (braccae), и многи оријенталски народи (Персијанци, Скићани, и др). По немачким музејима има доста старих примерака (најстарије око 1000 година пре Христа: то су управо доколенице, калчине, а не праве панталоне). Римљани су презирали ову ношњу. Хонорије је чак (397) забранио као варварски обичај.

17. 16. Пурпурна боја код старих није била (као у средњем веку и данас) јасно црвена, већ затворено љубичаста, или затворено плава. — Код Гала биле су омиљене шарене хаљине.

18.

При свем том верност у браку светиња је код Германаца, и у том погледу заслужују они највеће дивљење. Германци су готово једини међу варварима који се задовољавају само једном женом. Изузетака има врло мало, па и ту није по средини страст, већ је разлог тај што отменог човека многи желе да имају за зета. Мираз не доноси жена мужу, већ муж жени. Родитељи и сродници нађу се ту и прегледају дарове, а дарови су не ствари које годе женској сујети или којима би се млада накитила, него су то волови и зауздан коњ и штит са фрамеом и мач. За те дарове добија момак девојку, која, од своје стране, донесе мужу као уздарје нешто оружја. То се сматра за најчвршћу везу, за свету тајну венчања, за саме богове брака. И сама ова знамења на почетку брачног живота опомињу Германку да и она мора учествовати у јунаштвима и у рату, да са својим мужем мора делити све муке и опасности, да и у рату и у миру, мора подносити исте тешкоће и напоре: ето то значи пар волова, и опремљен коњ и оружје. Тако мора да живи, тако и да умре. Оно што је примила има да неokaљано и часно преда својим синовима, који ће то предати њеним снахама, а ове опет унуцима.

18. 3 ид. Тацитов податак није тачан, јер су Германци, као уопште и сви Индоевропљани (Индијанци, Персијанци, Трачани, Словени и др.) знали за многоженство. Краљ Ариовист, на пример, имао је две жене. Властелини су чак у време Меровинга имали по више жена. И наши преци знали су за многоженство, и тај се обичај сачувао до најновијег времена. О томе обичају у нашег народа писали су Вл. Ћоровић и Тих. Р. Ђорђевић у С. К. Гласнику (19, 1907, 575 идд, 662 идд), и Рад. Грујић у Летопису М. С. (256, 1909, 30 идд).

18. 12. У индоевропској прошлости било је два начина да се склопи брак: куповина и отмица. Оба ова начина сачувала су се, код српског народа, и до наших времена.

19.

Тако Германке проводе свој век у повучености и чедности, непокварене играма и забавама, и страсним гозбама. Писма не умеју писати ни људи, а камо ли жене. У томе тако великом народу браколомства су врло ретка. Казна за браколомство извршује се одмах, и оставља се мужу. Он прељубници одсече косу, па је, на очи рођака, голу истера из куће, и гони шибом кроз цело село. Губитак девојаштва не опрашта се — таква девојка, ма како била лепа, ма како млада, ма како богата, неће себи наћи мужа. Тамо нико не одбија пороке на шалу, нити се за заводнике и блуднике каже да су "савремени људи". А још је боље у оним земљама у којима се удају само девојке, и у којој свака девојка има једину наду и жељу да постане женом и ништа више. И тако, оне имају једнога мужа, онако исто као што су добиле једно тело и једну душу, и изван тога ништа и не мисле и не желе; оне, тако рећи, воле не мужа, него брак. Ограничити број деце, и убити дете које се накнадно роди, сматра се за злочин. А тамо добри обичаји вреде више него другде добри закони.

19. 2. "Игре и забаве" су јавне игре (spectacula). Амфитеатар и циркус — како се често туже римски писци — били су у многоне погледу места разврата.

19, 5 ид. Стари римски закони допуштали су мужу да своју жену, ухваћену у прељуби, убије. Доцније муж није имао то право, већ је морао ићи на суд, а жена би у том случају обично била кажњена прогонством. — Упор. Грбаљски Законик § 14: "Која би жена по чистом свједочанству или очевидно чинила прељубу, да је свој муж отпусти ошишане главе, ферсана носа и без једнога уха" (Вук Врчевић, Разни чланци, стр. 30). По Медаковићу (стр. 136) Црногорац жени коју је ухватио у прељуби откида нос. Упор. и Тих. Р. Ђорђевић, Наш народни живот 84.

19, 14. И доцније, у многим германским племенима удовици није било допуштено да се по други пут уда. Такав обичај постојао је и код Индијанаца и Грка. А познато је да је код многих индоевропских народа, (нпр. Индијанаца, Трачана, Словена, Германаца, Грка и др.), удовица (не увек, већ само код отмених људи?) спаљивана заједно с мужем.

19. 19. За "ограничење броја деце" била су два начина: бацање деце, и абортус. Код Грка, Римљана, Германаца и др. имао је отац право (најпре безусловно, доцније с извесним ограничењима) да своје новорођено дете, ако хоће, одбаци — однесе некуда и остави његовој судбини. То се нарочито радило са женском децом. — За наше обичајно право упор. Грбаљски Законик § 79 (Врчевић 37): "Која би жена или дјевојка удавила дијете или га отровала у утроби, да плати Грбљу глобе за по мртве главе (т.ј. 60 цекина)".

20.

У свакој кући расту деца, гола и прљава, и развијају се до снаге и величине којој се дивимо. Свака мајка доји дете својим млеком, а не оставља га слушкињама и дојкињама. И господар и роб васпитају се подједнако просто и строго: и једни и други расту поред исте стоке, живе на истој земљи, док их време не растави, и док се господар не одвоји својом храброшћу и врлином. Младићи дуго не знају шта је љубав, и зато им је мушкост неисцрпна. Не журе ни са удајом девојака. И оне проводе своје детињство као и дечаци. Стас им је готово подједнак. Девојка се удаје за свога вршњака, и то онда кад су обоје у пуној снази, и та снага продужује се и у њиховој деци. Германцу су сестрина деца исто тако драга као и његова рођена. Неки чак држе да је крвна веза између ујака и сестрића светија и чвршћа, и кад узимају таоце, они нарочито радо бирају сестриће: на тај ће начин имати у својим рукама и појединца и целу фамилију. При свем том, имаће наслеђују само деца. Тестаменат код Германаца не постоји. Ако нема деце, онда наслеђују браћа, стричеви, ујаци, као најближи сродници. Уколико ко има многобројнију родбину и већу тазбину, утолико ће му старост бити пријатнија. Ко нема деце, тај нема никаквих привилегија.

20. 8 ид. Младићи су, код Римљана, могли ступити у брак још у петнаестој години, а девојка још раније. Тацитова жена, кад се удала, имала је тек 12 година, а Неронова мајка, Агрипина, тек 11!

20. 14 идд. Сродничка веза, велика љубав између нећака и ујака, подвучена је и наглашена и код нас, и код других Индоевропљана. Откуда је то дошло (да ли је то остатак матријархата, који, додуше, није за индоевропску прошлост могао бити довољно утврђен, или резултат некадашње полиандрије) није јасно.

21.

Сваки Германац прима у наследство и пријатељства и непријатељства, и свога оца и својих сродника. Непријатељства не трају вечито. Чак се и крв може измирити извесним бројем крупне и ситне стоке, и тада је умирена цела кућа. Овај је обичај за друштво користан, јер приватне размирице — кад се узме у обзир неограничена слобода код Германаца — могу бити веома опасне. Ни један народ није у толикој мери дружељубив и гостољубив. Сматра се за грех не примити госта, па ма ко он био. Сваки га почасту оним што има. Кад тога нестане, онда ће га домаћин упутити где ће опет наћи гостопримство, и отпратити га тамо. Обоје улазе у прву кућу на коју наиђу, улазе непозвани, али то не чини ништа, јер их примају подједнако предусретљиво, и, када је у питању гост, нико не прави разлику између познатог и непознатог. Ако гост при поласку што затражи, ваља му дати; исто тако и домаћин сме да затражи уздарје. Германци уживају у таквим даровима, али не гледају на њихову вредност и не сматрају да за примљен дар дугују некакву нарочиту захвалност.

21. 1 идд. Крвна освета (јер Тацит о њој говори) била је позната и индоевропским и другим народима: данас се још практикује међу Арнаутима, а практикована је, још у почетку XIX века и у Црној Гори. На крвну освету (за убиство, за рану, покатак и за увреду) обавезни су крвни сродници у мушкој линији. Крвна освета може се и измирити, новцем или стоком. О свему овоме постоје велике студије од Миклошића, М. Веснића и Илије М. Јелића (Крвна освета и умир у Црној Гори и северној Арбанији, Београд, 1926).

21, 8 идд. Обичај гостопримства познат је свима примитивним народима. Са Тацитовим описом има врло велику сличност Вуков опис српског гостопримства (Речн. s. v. крчма), Упор. и Етнографски Зборник 31, 1924, 2.

21, 13. Домаћин прати госта — туђинца не толико из почасту, колико да га заштити од евентуалне невоље. Ако би се туђинцу што десило, одговара и његов домаћин и цело село. Упор. (за наш народ) Вук Речн. s. v. крвнина.

21, 19. Овако тражи и Одисеј гостински дар од Киклопа (Hom. Od. 9, 267 ид).

22.

Чим се пробуде иза сна, који чешће продуже и кад је већ увелико свануло, Германци се умивају, и то обично у топлој води, пошто је код њих углавном увек зима. Кад се умију, доручкују, и том приликом седе одвојени — сваки за својом софром. После тога иду на посао, а још чешће на пиће, и то увек под оружјем. Пити и дан и ноћ, код њих није никаква срамота. На пијанкама се често — као пијани људи! — посвађају, и тада се ретко псују и грде, него обично падне крв и по који погине Али при тим пијанкама решава се и о измирењу завађених, удешавају се свадбе, бирају старешине, па се чак решава и о рату и миру, као да њихов дух ни у којој другој прилици није приступачан и одушевљен за велике ствари! Германци, који не знају за лукавство и претварање, открију, наивно и у шали, све што им је на срцу, и тако се сасвим лепо сазна шта који мисли. Идућега дана решава се поново. И један и други моменат имају свога разлога: Германци се саветују онда кад нису у стању да лажу, а доносе одлуку онда кад нема вероватноће да ће да погреше.

22, 1. Римљани, Грци и Оријенталци уопште устају рано, северни народи спавају — са нашег гледишта — врло дуго.

22, 2 ид. *lavantur* = умивају се, а не: купају се; реч *lautus*, која долази мало доцније, значи само умивен, а не окупан. Купање ради чистота није било познато примитивним индоевропским народима, који су се купали ради религијског чишћења (при рођењу, свадби, погребу, или о празницима) или да се освеже, и то би чинили у реци, или уопште у хладној води. Топла купатила примили су Грци и Римљани од Оријенталаца.

22, 4. Код многих народа, и индоевропских и семитских, обавезно је (ритуално) прање руку пре јела. Такав је случај и код нашег народа. "За ручак или за вечеру, или ма за који оброк, не седа се докле се не умију руке"... (Милићевић, Живот Срба сељака 12).

22, 5. Софре код Германаца (исто тако и код старих Грка, Келта, Трачана и др.) биле су врло мале и ниске; првобитно (можда и на овом месту у Тацита,) то су биле дрвене или земљане "синије" (упор. лат. *discus* и нем. *Tisch*). Исти је случај и код нашег народа (на много места и данас), в. С. Тројановић, Старинска српска јела и пића 121 илд.

22, 7. Германци (исто тако и Трачани!) били су познати по својој неумерености на пићу (Римљани, и јужни народи уопште, умерени су. Код Римљана је чак пијење, лумповање, дању — "*rotare de die*" — сматрано као срамота). Упор. и српску пословицу Вук 4878 "Пије као Тудешак" ("*Tedesco*", Немац).

22, 9. Израз *vinoolentus* (= *ebrius*) за пијан је катахреза, јер су Германци пили не вино него пиво, в. уз 23.

22, 16. Да Германци "не знају за лукавство и претварање", били су уверени и многи римски императори (Август, Калигула, Нерон, Галба), који су их радо узимали у своју телесну стражу.

22, 18 илд. Сличан обичај, по Херодоту (1,133) имали су и Персијанци ("кад су пијани, договарају се о најозбиљнијим стварима, па на чему остане, то им сутра поново предложи домаћин у чијој се кући договарају. Ако им се допадне и кад су трезни, они раде тако, иначе одбаце предлог потпуно. А што се договоре трезни, о томе решавају и кад се опију"), и Скићани (*Eustath. Hom. Od. 3, 138*). Цивилис се користио овим обичајем и, при пићу, одушевио своје земљаке, Батавце, да дигну устанак против Римљана.

23.

Германци пију некакав сок од јечма или пшенице, од кога је, превирањем, начињено нешто као вино. Они који су близу Рајне, купују и право вино. Храна им је сасвим проста: пољско воће, свежа дивљач, кисело млеко, и све то без многог спремања, и без нарочитих зачина — тек колико да се утоли глад. У пићу међутим нису умерени. Кад би им ко дао да пију колико им се пије, могао би их тим њиховим пороком лакше савладати него ли оружјем.

23, 1 ид. *Numog ex hordeo aut frumento*, "сок од јечма или пшенице(?)" је пиво, за које су знали и оријенталски и европски народи (Фрижани, Јермени, Трачани, Скићани, Панонци, Илирци, Гали и др.), и које су познавалк чак и стари Вавилоњани, Мисирци, Хетити. Само то "пиво" које је, код разних народа, било различито (често је било исто што и наша боза), разликовало се много од данашњег пива, већ и због тога што стари нису знали за употребу хмеља, и јечам је справљан на сасвим примитиван начин. Виктор Хен (*Hehn*) делио је Европу на два дела, према томе да ли зна за вино и зејтин, или за пиво и путер.

23, 3. Вино се увозило у великим количинама, упор. то што лат. реч *сауро*, која значи првобитно "крчмар", код Германаца значи "трговац" уопште, упор. *kaufen*. За вино су Римљани обично добијали у размену робове. Код неких племена даље од Рајне (Нервљани, Свеби) увоз вина био је забрањен. Од другог века после Христа почињу и Германци постепено неговати лозу.

23, 5. *Las concretum* је или кисело млеко, или јогурт, или нека врста сира.

23, 5. По Цезару (*B. G. 6, 22, 1*) најглавнија храна Германаца била је млеко, сир и месо. Месо су (по географу Мели 3, 28) често јели пресно.

24.

Од игара има само једна, и она се може видети на сваком сабору. Младићи, којима то прави задовољство, ускачу међу мачеве и љуте фрамее. Они су у томе толико извежбани да је врло лепо гледати их. Не раде за плату или за бакшиш; једина награда за ову опасну игру је у томе што виде како гледаоци уживају. Зачудо је како озбиљно узимају они коцку. Коцкају се увек трезни, у радно време, и при томе су толико лакомислени и занесени да, кад већ све изгубе, стављају на последњи хитац своју слободу и свој живот. Буде ли Германец том приликом побеђен, иде у ропство без роптања — макар био и млађи и снажнији, допушта он да га нови господар веже и прода. Толико је њихово југунство, које они међутим називају тврдом вером. Овакве робове гледа сваки да одмах прода, па да и са себе скине срамоту.

24. 1 идд. Игре са оружјем, које често имају религијски карактер, и понекад су врло бесомучне, познате су многим примитивним народима. Таква је била грчка пириха, посвећена Зевсу, и игра коју су, у Риму, изводили Марсови свештеници, Салијевци ("скакачи"). Игра с мачевима (која се, у сличној форми, одржала код Германаца све до XVII века) била је првобитно приређивана по свој прилици "у част" бога рата Тира. Сличан обичај нпр. у нашим Краљицама, како су се, по традицији, изводиле у Дубокој (срез звишки).

24, 9. Тацит замера Германцима троје: што су лењи (глава 15), и што воле да пију (гл, 23) и да се коцкају, и то, што је најгоре, "у радно време" тј. схватају коцкање као посао (док су се Римљани коцкали само ради забаве, обично после обеда).

25.

Иначе њихови робови немају као наши своје одређене дужности у господаревој кући. Сваки германски роб има своју кућу и своје огњиште. Роб је у неку руку кмет — он има да да господару изванштан део плодова, стоке, платна, и с тим је испунио све своје обавезе. Иначе све послове по кући раде жена и деца. Ретко се дешава да ко свога роба ишиба, или да га отера у затвор и на принудан рад. Деси се, додуше, покатак да ко свога роба убије, али то не треба сматрати као казну и свирепост, него као излив гњева, онако као што човек убије свог непријатеља — с том само разликом што Германец за убиство роба не одговора. Ослобођеници не стоје много боље од робова; ретко када имају они каквог утицаја у кући, а у држави никад, изузев код оних племена која имају краљеве, а ту могу бити моћнији и од слободних људи, па чак и од властеле. Међутим, код осталих племена, баш то што ослобођеници имају потчињен положај, доказ је да је у тим племенима уређење слободоумно.

25, 1 идд. У богатим римским кућама било је толико робова да су њихове дужности биле сведене на минимум и тачно одређене: један је роб био вратар, други би имао једину дужност да води господара са гозбе кући; једни би само послуживали око стола, други водили рачуна о купатилу; неки би опет носили господарев паланкин, итд. У властелинским руским кућама прошлога века могло је бити по неколико стотина мужика, од којих би једни имали само тај посао да донесу воде ујутру, а други да је донесу у вече, итд.

25, 4. *colonus* = кмет, или наполичар. У Италији има наполичара тек у Тацитовом времену; код Германаца, напротив, ово је био једини начин давања земље под закуп, јер они за новац готово нису ни знали.

25, 8. Римљани су, напротив, поступали са робовима углавном врло строго. "Колико робова, толико непријатеља" — каже једна римска пословица.

25. б идд. Сенека (*Dial.* 4, 15, 1) каже да су Германци и Скићани најпрљавији људи на свету.

26.

Давање новаца на зајам под зеленашки интерес ствар је непозната, и зато су Германци од тога боље сачувани него ли да имају закон против зеленашења. Што се тиче земље за обрађивање, они је онолико колико им треба захватају заједнички, па је онда деле, свакоме према његовом достојанству. Поделу није тешко извршити, јер земље има доста. Земљу мењају сваке године, и никад се не може сва обрадити. Она је плодна и има је доста, али је Германци не искоришћавају колико би се могло: не подижу воћњаке, не одвајају ливаде, не наводњавају баште. Они од земље траже само жито. У вези с тим, не деле они ни годину на онолико времена на колико је делимо ми: они знају шта је зима, пролеће, и лето, и имају за њих имена; јесен не познају ни по имену, ни по благослову који даје.

26. 1. По закону од дванаест таблица, максимални интерес смео је бити 12%. У Цицероново време није било допуштено узимати интерес на интерес (*fenus perperetum*).

26, 10 идд. Цела је Италија један велики воћњак — рекао је Варон (I век пре Христа); може се мислити колико је Германија, земља без воћњака, морала Тациту изгледати некултурна. Баштованлук научили су Германци од Римљана (имена за поврће и цвеће код германских народа већином су латинског порекла).

26. 14 идд. Индоевропљани су знали углавном за две сезоне: лето и зиму; тек доцније почели су разликовати и пролеће. Грци у V веку пре Христа знали су (као и Вавилоњани) за четири годишња времена; Аристотело је делио годину на пет сезона (на тај начин што је јесен поделио на рану и позну).

27.

Германски погреб сасвим је прост; једино се води рачуна да се тело отмених људи спали на ломачи од нарочитих дрва. На ломачу не међу ни хаљине, нити просипају мирисе; са сваким покојником спаљује се његово оружје, и покаткад и коњ. Гроб се подиже од бусења; велике, уметнички израђене споменике не подижу, јер ће покојницима бити тешки. Са нарицањем и сузама престају брзо, али бол и тугу дуго носе у срцу. Наричање доликује женама, а људи треба да сачувају само успомену.

Оволико знамо о пореклу и обичајима свих Германаца уопште, а сада ћу говорити о установама и верским обичајима појединих племена, показашу разлике међу њима, у исто време говорићу о оним племенима која су прешла из Германије у Галију.

27. 1. Код Римљана је било друкчије: "Што се тиче раскоши приликом погребља, ту се са Римљанима, све до данашњег дана, нико није могао да мери" Фридендер. Тај раскош покушали су да ограниче још закони од XII таблица.

27, 2. У Цицероново и Тацитово време покојници у Риму спаљивани су (исто тако и у Галији, и иначе; тек Карло Велики забранио је овај обичај); само старе, аристократске куће (нпр. Корнелији) задржале су старински обичај сахрањивања. Плебејац Маријев, за инат Сули, наредио је, на смрти, да га сахране; а Сула, кад се вратио у Рим, наредно је да Марија ископају из гроба и баце у Тибар, и — пошто је Марије оскрнавио обичај племена Корнелија — наредио је да њега, Сулу, спале и да од сада спаљују све Корнелије.

27,3 идд. Богати Римљани са покојником спаљивали су и њихове хаљине, и скупоцене ћилимове; бацали су у ватру накит, и уопште све ствар које би покојнику на оном свету могле требати. Исто тако спаљивали су и скупоцене мирисе. Плиније Старији каже да је Нерон, при погребу своје жене, Попеје Сабине, потрошио више мириса него што Арабија произведе за годину дана. Сви индоевропски народи имали су обичај да, ако је покојник био уважен човек, спаљују (или међу у гроб, или простиру по њему) оружје, и убијају коње (понекад и робове, и жену покојникову). За остављање оружја по гробу и жртвовање коња има примера и у нашим народним песмама, нпр. Смрт војводе Каице (Вук, Песме II,80), стих 245 ид : "Саранише војводу Кајицу, Чело главе копље ударише, На копље му сокола метнуше, За копље му коња привезаше, По гробу му оружје простреше"...

27. 7. Римљани су, напротив, подизали велике и скупоцене гробне споменике. И данас се у Риму може видети огромни Хадријанов маузолеј, Цестијева пирамида, споменик Цецилије Метелове, и многи споменици поред Апијевог друма.

28.

Да су Гали некада били јачи од Германаца, сведочи нам један тако изврстан писац какав је био Јулије Цезар, и због тога је вероватно да су прелазили и у Германију. Какву би, уосталом, препреку и могла да преставља река кад неко племе које је порасло, хоће да потражи нов завичај и заузме крајеве који су без господара и не припадају никаквој држави? И тако, између Херцинске шуме, Рајне и Мајне били су се настанили Хелвећани, а даље на исток Боји—галска племена и једни и други. И сада још постоји име Бојихемум, које нас потсећа на старо стање ствари, и ако данас у њему станују сасвим друга племена. Међутим, да ли су се Арависци одвојили од Оза па дошли у Панонију, или су се, обратно, Ози одвојили од Арависка и дошли у Германију (оба племена, наиме, говоре једним језиком и имају исте установе и обичаје) није јасно: и на једној и на другој обали Дунава било је у подједнакој мери и добра и зла, и сиротиње и слободе. Треверци и Нервљани тврде за себе да су германског порекла, па се чак тиме и поносе, као да на тај начин хоће да искључе сваку везу с тромим Галима. На самој обали Рајне живе чисто германска племена, Вангиони, Трибоци, Немети. Ни Убљани не стиде се свог германског порекла, и ако су постали римском колонијом, и, по имену њене осниватељке, радије се називају Агрипинцима. Они су некада били прешли Рајну и

Римљани, када су се уверили о њиховој верности, распоредили су их дуж саме реке, да ту буду не под стражом него на стражи.

28. 8 ид. Хелвећани, келтско племе, становало је првобитно јужно од Мајне, а у време Цезара допрло је до западне Швајцарске. Боји, такође келтско племе, које је становало у данашњој Ческој (по њима име Böhmen, Boĥeme) и отуда се 60 пре Христа иселило.

28, 8. "Херцинска шума" (чувен, фантастичан опис у Цезара В. Г. б, 24) обухватала је углавном планински ланац од извора Дунава до Карпата.

28, 20. Треверци и Нервљани, (келтска? или германска?) племена, прво на обалама Мозеле, друго између Шелде и Маса. По Треверима зове се и данас варош Тријер (Augusta Treverorum).

28, 25. Убљани, германско племе на десној обали Рајне, били су увек пријатељи римског народа. Агрипа их је преселио на леву обалу, у крајеве Ебурона, који су били истребљени.

28. 26. Colonia (цело име: colonia Claudia Augusta Agrippiensium) = данашњи Келн. Осниватељка је Агрипина, жена императора Клаудија, мајка Неронова, која је ту рођена.

29.

Међу свима овим племенима најхрабрији су Батавци, који имају нешто од рајнске обале, и острво у Рајни. Они су некада припадали Катима, па су, због домаћих нереда, прешли у ове крајеве, да ту потпадне под римску власт. И данас још, указује им се пуно поштовање, као старим савезницима. Они ни данас не плаћају данак, нити их глобе публикани. Изузети од свих терета и пореза, намењени су они за борбе, и, као оно убојно оружје, остављени и заборављени чекају рат. Исти је такав случај и са Матијачанима, јер је силни римски народ проширио свој утицај и с оне стране Рајне, и преко старих граница. Земља и границе Матијачана на оној су обали, али је њихово срце и душа с нама. Иначе су они слични Батавцима; једино што је њихова земља и поднебље учинило да буду живљега темперамента. Становнике декуматске земље не рачунам у Германце, и ако станују с ону страну Рајне и Дунава: ту земљу, која није припадала ником, заузели су неки галски бескућници које је невоља натерала да буду предузимљиви. Кад је доцније био начињен гранични бедем и предстраже помакнуте напред, постала је та покрајина као неко предгорје римскога царства и саставни део провинције.

29. 2. Батавци, германско племе на ушћу Рајне, у данашњој Холандији. Били су одлични коњаници и пливачи, и верни савезници Римљана (изузев у доба Цивилисовог устанка, 70 после Христа), па су зато радо узимани у царску гарду.

29, 11. Матијачани, сродни Катима, становали су око Рајне и Мајне (Aquae Mattiacae = Висбаден).

29, 16. Да клима и земљиште утиче на карактер становника, знали су још и Хипократ и Аристотело. — Батавци су у старом веку важили као троми и доста тупи (Mart 6, 82, 5 ид cuius nequitias iocosque novit aures qui modo non habet Batavam!).

29, 18. Agri Decumates (управо: "земља са које се скупља десетина") била је нека врста неутралне зоне, између Дунава и Рајне. За време Домицијана присаједињен је овај крај империји као pars provinciae.

29. 22. Гранични бедем, limes, јесте утврђена граница, која је имала да брани империју од навале варвара, и да послужи као база за војничке операције. Такав лимес постојао је у Британији, Африци, Арабији, Добруци и др. Најбоље познат (поред британског) је германски лимес, који је био дугачак око 550 километара (од 1892 једна комисија систематски га испитује).

30.

Иза ових, почевши од Херцинске шуме, станују Кати. Њихова земља није тако равна и баровита као остала Германија; она је кроз планинска и тек постепено прелази у равницу. Докле год траје Херцинска шума, дотле се простире и земља њених Ката. Они су, кад се упореде са осталим Германцима, врло паметни и промућурни: они бирају команданте, слушају њихове заповести, боре се у реду, умеју да искористе прилику, да одложе напад, да преко дана распореде војнике за стражу и радове, а ноћу да се утврде, знају да се не треба ослањати на срећу, него на своју врлину;

и најзад — ствар, која се до сада могла замислити само код римске дисциплине — знају да је важније имати доброг војсковођу, него добру војску. Њихова је снага у пешадији, која осим оружја мора да носи алат за утврђивање и резервну храну. Други Германци спремају се за борбу; једини се Кати спремају за рат. Они се ретко кад упуштају у изненадне и непредвиђене борбе. Брзе победе и брза повлачења сме да врши само коњица; не треба заборавити да је за брзу радњу често разлог страх, а неустрашим човек воли да оклева.

30. 2. Кати су живели у главном у области данашњег Хесена, који је по њима и добио своје име. Тацитове речи "... земља њених Ката" готово су пророчке, јер су Кати, осим Фриза, једини од свих германских племена остали на својој територији све до данашњег дана!

30. 9. Примитивни народи иначе врше нагле, изненадне нападе.

31.

Има један обичај, који је код осталих германских племена редак и држи га само по који делија, а код Ката је општи: чим одрасту, запусте они и косу и браду, и тек кад убију првог непријатеља, уклањају они ове знаке, које су заветовали храбрости. Над крвавим и опљачканим непријатељем одсеку они косу и мисле да су тек тада заслужили да живе, и постали достојни своје отаџбине и родитеља. Кукавице и слаботиње остају и даље зарасли у коси. Осим тога, они који су врло храбри, носе око мишице, као знак да су оковани, гвозден прстен (а то се код Ката сматра за срамоту), и отресу се ропства тек кад убију непријатеља. Многим Катима допада се овакав украс, па га носе до своје старости. Таквим јунацима диве се и пријатељи и непријатељи; они стоје у првом борбеном реду, први отпочињу битку, и изгледају врло страшни. Чак и за време мира немају много питомији изглед. Нико од њих нема ни куће, нити ради земљу, нити уопште има икакво занимање.

Коме дођу у кућу, тај их нахрани. Туђе расипају, своје не чувају, све док не дође немоћна старост и не учини их неспособни за овако напорна јунаштва.

31. 7. Цивилис, у батавском устанку, ошишао је косу тек после пораза римских легиона. Коса се у том случају заветује богу рата, упор. случај Јулија Цезара, који се заветовао да неће скидати ни браду ни косу док не освети погибију свога легата Титурија.

32.

Поред Ката, тамо где Рајна има већ одређено корито и чини сигурну границу, станују Узипљани и Тенктери. Тенктери су и иначе добри ратници, и нарочито се одликују као изврсни јахачи: њихова коњица исто је тако чувена, као и катска пешадија. Ту славу стекли су њихови стари, а потомци се старају да је одрже. Док су деца, за њих је јахање игра; кад одрасту, то им је најмилија забава; ни кад остаре, не остављају јахање. Са робовима, кућом, и осталим стварима, остављају се наследницима и коњи; међутим док све друго наслеђује најстарији син, коње добија онај који је најратоборнији и најваљанији.

32. 4. Сам Цезар прича да су једном приликом на Мези, 800 узипљанских и тенктерских коњаника "за тили час" (celeriter) растурили римске и галске коњанике, којих је било око пет хиљада.

33.

Поред Тенктера становали су некада Бруктери, а сада су се, кажу, населили ту Хамави и Ангриварији, који су у савезу са свима околним племенима отерали и готово уништили Бруктере. Разлог и узрок за ово треба тражити или у обести Бруктера, које је због тога омрзнуо цео свет, или у жељи њихових суседа да их опљачкају, или, најзад у некој нарочитој наклоности богова, који су нам чак допустили да те борбе посматрамо као гледаоци. Преко шесет хиљада Германаца пало је, и то, што је најлепше, не од римског оружја: ми смо имали само да гледамо и уживамо. Нека би код ових народа још за дуго било, ако не љубави према нама, а оно бар међусобне мржње! Како за нашу

државу настају већ последња времена, најбоље што нам још срећа може да поклони, јесте неслога међу непријатељима.

33. 4. Тацитов податак о "уништењу" Бруктера претеран је и састављен извесно на основу још непроверених вести са бојишта (јер је Тацит баш у то време писао Германију). Плиније Млађи говори о тим борбама, али каже да су Бруктери били само застрашени и умирени.

33. 9 идд. Уз ову Тацитову злурадост упор. *Sen. Dial.* 4,5, 4: "Кажу да је Ханибал, када је видео ров пун људске крви, рекао: О, да дивнога призора!"

34.

Источно од Ангриварија и Хамава станују Дулгубнији и Хазуарији и још нека не богзна како важна племена, а западно су Фризи. Према њиховој снази деле их на такозване велике и мале Фризе. И једни и други станују поред Рајне све до Океана, и око огромних језера, кроз која је већ пловила римска флота. На тој смо страни имали храбрости да уђемо чак и у Океан. Прича се да се ту још и сада налазе Херкулови стубови, да ли зато што је Херкул доиста ту долазио, или зато што смо се навикли да све што је велико везујемо за његово име? Друз Германик имао је тада довољно храбрости, али сам Океан није дао да уђемо у његове и Херкулове тајне. После њега нико није чинио покушаје: људи су се побожно уверили да је у божанска дела боље веровати него ићи питати.

34. 3. Фризи и данас станују у истој области у којој су становали у време Тацитово. Они су чак сачували и своје име и језик!

34,7ид. Под Друзом (12 пре Христа) Тиберијем (5 после Христа) и Германиком (15 и 16 после Христа).

34, 10. Херкул, херој који неуморно путује, постављао је своје "стубове" и на другим крајевима света, нпр. на Гибралтару, и на Понту. Упореди "Милошева скакала" и "Краљевићева скакала" (Вук Речн. s. v. Мил. ск.) и слично камење код нашег народа.

34, 12. Друз Германик, пасторак Августов, био је (по Светонију) први Римљанин који је запловио у Северно Море.

34. 14. Није тачно, јер су у Северно Море долазили доцније и Тиберије и Германик (Тиберије је долазио чак до ушћа Лабе).

35.

Толико нам је познато о западној Германији. У огромном луку пружа се сада Германија ка северу, и ту наилазимо најпре на племе Хаукâ. Њихова земља почиње од Фризије и има један део обале, па се граничи са свима племенима о којима сам говорио, и допире чак до Ката. Овако огромна просторија не припада Хауцима само по имену, него су је они и густо населили. Хауци су најугледније германско племе, које је и моћно и правично у исти мах. Они се не грабе за туђим, нису охоли, живе мирно и повучено, не пљачкају и не пустоше. Колико су храбри и моћни најбоље се види по томе што не траже да неправдом одрже своју превласт. При свем том, њихово оружје увек је спремно, исто тако и војска, јер они имају веома много и људства и коња, па тако и у миру имају врло велики углед.

35. 3 идд. Сасвим друкчије (и, свакако, верније) описује Хауке Плиније Старији (*N. H.* 16, 2 идд); они су, по Плинију (у материјалном погледу) *misera gens*. "Et hae gentes, si vincantur hodie a populo Romano, servire se dicunt! Ita est profecto: multis fortuna parcit in roepam" завршује Плиније свој опис. — Тацитов опис сувише је идеализиран.

35. 9. У свима романтичним списима северних народа (а таквих је описа било у старом веку доста) истиче се, нарочито њихова правичност: такви су нпр. Скићани, Хипербореји, и др.

36.

Поред Хаука и Ката станују Херусци, који су дуго живели у потпуном, јаловом миру, неузнемиривани ни од кога. То је додуше пријатно, али је опасно, јер мир поред обесних и моћних суседа није у ствари никакав мир. Онде где влада песница, ту само јаки имају рачуна да буду

скромни и поштени. Зато се и десило да Херуске, који су некада сматрани за добре и правичне, називају сада мекушцима и будалама. А Кате који су победили, сматра цео свет за мудре. Са Херусцима заједно пропали су и њихови суседи Фоси. У несрећи постали су једнаки, а раније су Фоси били слабији.

36. 9. Ова мисао често се налази код старих аутора, нарочито код драмских песника, упор. нпр. Plaut. Pseud. 682 идд: "Колико је ко срећан толико и вреди, и толико кажемо и да је паметан — а коме иде натрашке, за тога кажемо да је луд." — Упор. и наше пословице: "Дебело лијепо, а богато мудро" (Вук 1064); "У богата влаха и говеда су паметна" (Вук 6597), и др.

37.

У истоме крају Германије, поред самога Океана, станују Кимбри. Њихово је племе мало, али особито славно. Од старе славе остали су и данас живи сведоци, огромни логори на обема обалама реке; по њиховом пространству и сада се још може наслутити колико је то племе било велико, и колике је размере имала његова сеоба. Шест стотина четрдесете године од оснивања Рима, под конзулима Цецилијем Метелом и Папиријем Карбоном, први пут се чуо звекет кимбарског оружја; ако рачунамо од тога доба па до другог конзулата императора Трајана, изићи ће скоро две стотине десет година. Толико се ратује са Германијом, и за то време претрпела је многе поразе и једна и друга страна. Ни Самнићани, ни Картагињани, ни Шпанци и Гали, па чак ни Парћани, нису нам задали толико посла, јер је лакше победити Арсаково краљевство него ли германску слободу. Ти Оријенталци, које је, уосталом, покорио чак и један Вентидије, задужили су нас једино Красовом главом, за коју је, уосталом, платио њихов Пакор; а Германци су потукли Карбона, и Луција Касија, и Скаура Аурелија, и Сервилија Цепиона, и Гнеја Манлија, и неке од њих и заробили, па су упропастили римском народу, једну за другом, пет конзуларских војски, и осим тога уништили Августу три легијона под командом Варовом. Чак и победе које су однели Гај Марије у Италији, Јулије Цезар у Галији, Друз и Нерон и Германик у самој Германији, биле су врло скупе. Претње и припреме Гаја Калигуле завршиле су се бедно. После тога настало је затишје, док Германци нису, користивши се нашом неслогом и грађанским ратом, протерали три наша легијона из зимовника и покушали чак и напад на Галију. Отуда су, додуше, протерани, али ипак зато последњих година било је у главном више тријумфа, него ли победа над Германцима.

37, 5. Није јасно да ли је Тацит овде мислио на Рајну или на Лабу.

37, 17. Арсак Први основао је Парћанско царство и династију Арсакида (256—226). Доцније је дошла династија Сасанида, али име Арсак остало је као царска титула (као код Римљана Цезар).

37, 19. Вентидије Бас, из Пиценума, доведен је (за време савезничког рата) као заробљеник у Рим, и ту је, да би имао од чега живети, морао водити мазге. У Галији се познао с Цезаром, с помоћу његовом дошао до великих положаја и, године 44, постао чак и конзулом. Као Антонијев легат победио је (на дан годишњице пораза код Каре?) Парћане под Пакором.

37, 20. Лициније Крас, познати тријумвир, претрпео је пораз у борби са Парћанима, и убијен је мучки (од парћанске руке) код Каре.

37, 21 идд. Порази о којима је реч десили су се од 113 до 105 пре Христа (већином у борби са Кимбрима). Квинтилије Вар био је легат Германије. Његова три легиона, три коњичке але и шест кохората уништио је Арминије, у Теубуршкој шуми, 9 пре Христа. И сам Вар тада је погинуо. Варова пропаст толико је поразила Августа да месецима није скидао косу и браду, и често ударао главом о врата говорећи: Квинтилије Вару, врати ми легионе (Светоније). — Марије је ратовао с Кимбрима, Јулије Цезар с краљем Ариовистом; Нерон је доцнији император Тиберије (Tiberius Claudius Nero). Друз је његов брат; Германик је победио Арминија и показао Варов пораз.

37 30. Калигулине лудости за време германског "похода" (његове инсцениране борбе; његову наредбу да војници "отму од Океана", тј. покупе по морској обали, шкољке, које он "као плен из Океана, дугује Капитолу и Палацијуму," итд.) описује лепо Светоније (Калиг. 43 идд).

37, 33. Под "неслогом и грађанским ратом" мисли Тацит на борбе између Галбе, Отона, Вителија и Веспасијана око престола (69—70).

37. 36. Тацит мисли на Домицијанов тријумф због уображених победа над Катима, које су му донеле назив Germanicus.

38.

Сада треба рећи што о Свебима. Свеби нису, као Кати или Тенктери, једно једино племе. Они заузимају већу половину све германске земље, али се деле на различита племена, која се различито зову, и ако сва имају једно заједничко име Свеби. Њих је лако познати, јер зачешљавају косу унатраг и праве од ње чвор. По томе се разликују Свеби од осталих Германаца, и по томе се, код Свеба, разликују слободни од робова. Овакав обичај може се наћи и код других племена, било зато што су са Свебима сродни, или зато што су — код Германаца то није редак случај — подражавали њиховој моди; али док други то чине ретко, и само док су млади, дотле Свеби и у дубокој старости терају косу натраг и често праве чвор на самом темену. Старешине украшавају косу и на други начин. Ето то је њихова сујета, али сасвим невина сујета: јер они се не удешавају ради ашиковања, већ се, кад полазе у рат, удешавају за непријатеља, да му се учине већи и страшнији.

38. 6. И Гали су зачешљавали косу унатраг (упор. нпр познате групе са Галима — Гал који умире, Гал који убија жену — у Националном Музеју у Риму). Римљани су, напротив, чешљали косу у правцу чела.

39.

Као најстарије и најугледније међу Свебима сматрају Семноне. За њихову велику старину говоре и неки верски обичаји. У одређено време скупљају се изасланици свих једнокрвних племена у једну старинску, тајанствену шуму, коју су још преци сматрали за светињу; ту, у име целог народа, принесу човека на жртву, и у варварским обредима славе језовите мистерије. И по другим стварима види се колико они ову шуму поштују. Ко год у њу улази, мора ући окован, да би тиме показао како је покоран и како осећа величанство божје. Ако ко случајно падне, не дижу га, нити сме сам да се подигне, него се по земљи ваља и тако изиђе из шуме. Цео овај обичај своди се на веровање да је у тој шуми колевка њиховог племена, да је ту бог господар света, коме је све потчињено и од кога све зависи. Ово веровање поткрепљује и семнонска срећа: они сами броје сто жупа, и код толике снаге природно је што верују да су они глава свих Свеба.

39. 5. Та "старинска, тајанствена шума" вероватно је Шпревалд.

39. 16. "Бог господар света" (regnator omnium deus) је по свој прилици старинско божанство рата, Тир.

40.

Лонгобарди су, напротив, постали славни баш зато што их је мало: они су опкољени многим моћним племенима, али се не дају, него се одупиру јуначки и тако чувају своју слободу. Иза њих долазе Реудигни, Авијони, Англији, Варини, Еудоси, Свардони и Нуитони. Сви су они заклоњени рекама и шумама. О појединим од тих племена нема да се каже ништа нарочито, осим то што сви заједно обожавају Нерту, то јест Мајку Земљу, и верују да она управља људском судбином и посећује људе. На једном острву у Океану налази се неки свети гај, и у њему света кола, покривена платном; њих се сме дотаћи само један свештеник. Свештеник зна кад је богиња дошла у храм, па онда упрегне у кола краве, и са највећом побожношћу пође за колима. Тада настану весели дани, и празнује се у свима местима које богиња удостоји својим доласком и посетом. Тих дана не ратује се, не, узима оружје у руке, склања све што је од гвожђа; зна се и хоће да зна само за мир и одмор, све док се богиња не засити људскога друштва, па је тада онај свештеник врати у храм. Кад се то деси, онда и кола, и платно, и, ако је за веровање, и саму богињу оперу у неком скривеном језеру. Робове који то раде, у истом језеру одмах удаве. Отуда тајанствени, загонетни страх: шта ли је то што смеју видети само они који ће да умру?

40. 1. Лонгобарди су или "људи са дугим брадама", или (по другој етимологији) "људи наоружани секирама" (barta ст. вис. нем. = секира, Streitaxt).

40, 9. Култ Нертин (Nerthus) врло наличи на култ, Мајке Богова, Кибеле, која је, 27 марта, имала у Риму свој празник Hilaria: и о Кибелином дану владало је карневалско весеље, ношена је (као и код Нерте) литија, кола Кибелина вукле су краве, после тога њен кип купан је у речици Алму. И Кибела је такође Terra Mater! Нерта је божанство плодности, које путује свуда, да би изазвало плодност.

40. 11. Које је то острво не може се утврдити. У питање долазила су поред осталих Хелголанд, Борнхолм, Селанд, Риген (Рујан). Највероватније је да ће бити једно од ова два последња. (На Ригену, доиста, налази се тз. Хертин-о језеро, али тај назив секундаран је, и постао баш према овом Тацитовом месту, пошто је претходно Nerthus изједначен са Hertha).

41.

Свепска племена о којима је реч, захватају једним делом и крајеве који још нису испитани. Ако пођемо сада Дунавом, онако као што смо малочас ишли Рајном, најближе нам је племе Хермундура. Оно је у пријатељству са Римљанима, и због тога Хермундури једини од Германаца не тргују с нама на обали, него их пуштамо у нашу земљу, и то чак и у најлепши град провинције Реције. Они смеју прелазити реку где хоће и без икаквог надзора. Док ми Германцима из осталих племена највише ако покажемо наше оружје и наш логор, дотле Хермундурима драговољно отварамо своје куће и виле. У хермундуурској земљи извире Лаба, која је некада била позната и славна, а сада се тек толико зна да постоји.

41. 8. то је Augusta Vindelicorum (близу данашњег Аугсбурга), основан 12 после Христа.

41. 13. Није тачно, јер се Хермундури нису простирали тако далеко на исток.

42.

Поред Хермундура станују Наристи, па онда Маркомони и Квади. Нарочито су славни и моћни Маркомани; они су стекли својом храброшћу земљу у којој су, прогнавши из ње Боје. Наристи и Квади не изостају иза њих, и они сви чине, тако рећи, бедем Германије, уколико ова лежи на Дунаву. Маркоманима и Квадима владали су, до пре кратког времена, краљеви домороци, из славних кућа Марободуа и Тудра. Сада морају трпети туђинце, који за своје достојанство и моћ имају да благодаре Римљанима. Ми их додуше помажемо више новцем, него ли оружјем, али њихов положај није зато ни мало слабији.

42. 2. Марободуус је, са својим савезницима, могао подићи војску од преко 70.000 пешака и 4.000 коњаника.

42, 8. Марободуус, васпитан је у Риму (љубимац Августов!), као маркомански краљ учинио је доста услуга Римљанима, 19 изгубио је земљу и умро (41) у Равени.

42, 10 ид. Такви краљеви ex auctoritate Romana били су нпр. и Масиниса, Атал, Еумен, Јуба, Ирод Велики и др.

43.

На другој страни, иза Маркомана и Квада, налазе се Марсигни, Котини, Оси, Бури. Марсигни и Бури по језику и обичајима сродни су са Свебима. Котини говоре галским, а Оси панонским језиком, а да нису Германци доказ је и то што плаћају данак, који су им, као туђинцима, наметнули Сармати и Квади. Што је још најсрамније, Котини имају руднике гвожђа. У читавој области где станују ови народи нема много равнице, него су углавном све горе и врлети, јер целу Свебију пресеца непрекидан планински ланац. С ону страну тога ланца живе многа племена; међу њима су најпознатији Лигијци, који сами имају неколико државица. Најјачи међу овим племенима јесу Харији, Хелвекони, Маними, Елисији, Наханарвали. Код Наханарвала има један старински, свети гај; у њему служи свештеник обучен у женске хаљине, а божанства су, по својим особинама, сродна са римским Кастором и Полуксом, и зову се Алци. У храму нема никаквих кипова, ни трагова туђинског утицаја; при свем том пада у очи да су и ова божанства браћа, и младићи. — Харији су,

међу свима племенима која смо малочас споменули, најјачи; и они, поред тога што су од природе дивљи, умеју да се, вештачки и користећи се приликама, начине још страшнијим. Они носе црне штитове, бојадишу своја тела, бирају за напад само мрачне ноћи, и у оној страхоти и мраку изгледају као мртви устали из гроба. Нема тога непријатеља који је у стању да издржи овај необичан, паклени призор, јер, у свакој борби, најпре се поколебају очи.

Иза Лигијаца су Готони. Њима владају краљеви, мало строжије него што је то случај код других германских племена, али ипак, ни код њих није слобода угрожена. Одмах иза њих, поред Океана, станују Ругији и Лемовији. Сва ова племена носе округле штитове, кратке мачеве, и свима владају краљеви.

43, 8. Келти су били далеко бољи рудари и ковачи од Германаца, и срамота за Котине је у томе што кују оружје којим ће их њихови непријатељи подјармити.

43, 11. Планински ланац је Ризенгебирге.

43, 26. Многи европски народи (Трачани, Дачани, Сармати, Илири и др.) тетовирали су своја тела; али овде није реч о тетовирању, већ о простом бојадисању тела пред борбу.

43, 31. Из тих разлога Марије је, док се спремао за борбу, наређивао својим војницима да излазе на грудобран и навикавају се на изглед Германаца и њихову вику.

43. 36. По Ругијима добило је, можда, име острво Риген (Рујан). Име је можда словенског порекла.

44.

У самом Океану станују Суијони. Они, поред јаке сувоземне војске, имају и јаку флоту. Њихове лађе разликују се од наших утолико што имају с обе стране кљун, тако да могу да са сваке стране одбију напад. Они немају једра, и весла им нису распоређена с обе стране бокова, него стоје слободна, као код неких речних чамаца, и могу се премештати и на једну и на другу страну — како кад затреба. За богаством врло су похлепни, и због тога су и добили краља, коме се за вечита времена и без поговора морају покоравати. Они не носе оружје, као остали Германци, него је оружје под кључем и има свога надзорника, и то роба; разлог је тај што их од изненадних непријатељских напада чува Океан, а осим тога људи, кад имају у рукама оружје, а немају никаква друга посла, лако ће да праве глупости. Исто тако, у краљевом је интересу да над оружјем не води надзор ни племић, ни слободан човек, па чак ни ослобођеник.

44. 1. Суијони су преци данашњих Швеђана. 44, 4 ид. Лађе са два кљуна познате су биле и иначе у старом веку; такве су нпр. биле самагае понтијских пирата. Њих је, по миту, пронашла Минерва.

44. 5. Англи су се превезли у Енглеску на великим лађама без једара.

45.

Још даље од Суијона налази се друго море, тромо и готово непокретно. Верује се да је ово море на крају света, јер су зраци сунца, од заласка па све до зоре, овде толико јаки да помрачују звезде; причају чак како се чује праскање сунца које излази из Океана, и виде коњи и зраке око божје главе. Ако је то истина, онда је ово зацело крај света. Еле на десној обали свепскога мора живе Естији, који по обичајима и спољашњем изгледу подсећају на Свебе, а по језику на Британце. Они обожавају Мајку Богова, и као амајлију носе мале фигуре које представљају вепра: та амајлија брани верне и у борби, боље и од оружја и од свачег другог. Гвоздено оружје готово и не познају; место тога носе батине. Пшеницу и остале плодове производе вредније но што би човек очекивао од лењих Германаца. Они се интересују и морем, и једини су који, по плићацима и по обали, траже и скупљају ћилибар, или, како га они зову, глезум.

Шта је ћилибар и како је постао, то, разуме се, ти варвари нити знају нити их се тиче; и тај исти ћилибар дуго је лежао заједно са осталим шљамом што га избацује море, док га наш луксуз није начинио славним. Сами Естији не употребљавају га ни за шта. Они га, док је још сиров и непрерађен, скупљају и носе трговцима, и чуде се што и за њега добијају новац. Јасно је, међутим, да је ћилибар смола од дрвета, јер се у њему често провиде црви и крилати инсекти, који су упали у смолу док је

била у течном стању, и остали ту затворени кад се смола стврдла. Како ја целу ствар замишљам, и по острвима и земљама Запада, као и на далеком Истоку, где дрвета испаравају тамјаном и балсамом, има огромних гајева и шума: из њих се, под зрацима блискога сунца, цеди смола, тече у море, које је ту близу, и онда буром бива бачена на другу обалу. Ако ћилибар принесеш ватри, он се упали и гори као луч; пламен му је мастан и мирисав; најзад омекша као смола.

Поред Суијона станују Суитони, који су им иначе у свему слични, али се разликују у томе што Суитонима влада жена. Тако су они гори и од самих робова!

45. 1. То је Северно Ледено Море ("залеђено море"), о коме су прве вести добили Грци у IV веку пре Христа (чувени истраживач Питеас из Марсеља).

45, 3 ид. Грци нису знали за северну, поларну светлост, али су, још у најстаријим временима (преко Феничана?) знали за кратке летње ноћи на крајњем северу ("путеви дана и путеви ноћи близу су један другом" Омир. Одис, 10, 86).

45, 11. Мајка Богова је исто што и Нерта из гл. 10.

45, 20. Германска реч *glæsium* сродна је са речју за стакло: реч *glas* првобитно значила је ћилибар.

45, 21 ид. Није тачно, јер је ћилибар употребљаван као накит још у неолитском времену. — Најглавнији (вероватно и најстарији) пут којим је ћилибар долазио у јужну Европу ишао је долином Лабе, па преко Чешке на Дунав, и онда преко Норикума и Штајерске излазио на Јадранско Море.

45. 34. Тамјан је производила углавном јужна Арабија, а балсам Палестина.

46.

Суитони су последње свепско племе. Не бих умео рећи да ли Пеуцине, Венеди и Фене треба рачунати у Германце, или у Сармате. Пеуцини, које неки називају и Бастарнима, по језику, по начину живота, по типу кућа, могли би бити Германци; али сви су они прљави и запуштени, и многи из њиховога племства жене се од Сармата и удају тамо своје девојке, па им је тако огрубео и спољашњи изглед, те су и они почели наличити на Сармате. Венеди су добили и њихов карактер; они крстаре као разбојници по шумама и планинама између Пеуцина и Фена. При свем том треба их рачунати у Германце, јер имају сталне станове, носе штитове, па онда су добри и неуморни пешаци — дакле се у том погледу потпуно разликују од Сармата, који свој век проводе на колима и коњима,

Фени су потпуно дивљи, и немају нигде ничега, ни оружја, ни коња, ни куће ни кућишта; они једу траву, огрћу се кожама, спавају на земљи. Све њихово имање и поуздање су стреле са шиљком од кости (јер немају гвожђа). И људи и жене живе од лова; жене увек иду у лов с људима, и траже свој део. Деца немају другог заклона од зверова и од времена него неке колибице од плетеног прућа, па и кад одрасту, и кад остаре, немају другог склоништа. Али они мисле да је и тако лепше него да запну па да ору земљу и зидају куће, и да дрхте и над својим и над туђим имањем: они се не плаше ни људи ни богова, и остварили су идеал који је најтеже остварити — да буду без икакве жеље.

Оно што је иза њих, то спада у царство бајке: то су, на пример, Хелусији и Етиони, за које кажу да имају човечју главу, а животињско тело. Ја то не знам, па зато о томе и не говорим.

46. 2. Венеди су по свој прилици преци Словена. Фени су Финци. О источним Венедима или Венетима писано је врло много (најбоља оријентација у Шрадеровом Реал-Лексикону, у чланцима *Slaven* и *Veneter*).

46, 16. Тако живе и данашњи Цигани — чергари! 46, 29 ид. Сократов идеал: "Имати мало потреба, ствар

је божанска, и ко има најмање потреба, тај је најближи божанству".

46, 33. "Нпосредан повод за овакве бајке дали су можда становници далеког севера, који су увијени у бунду тако да им се само лице види" Гудеман.